

Několik poznámek k současné praxi čištění kamenosochařských děl

Petr Gläser | restaurátor

Abstrakt | Předkládaný příspěvek se věnuje problematice čištění kamenosochařských děl. Čištění rozděluje podle dvou hlavních hledisek na technické a estetické a podrobněji se věnuje jejich rozdílným východiskům a cílům. Stručně hodnotí vývoj v oboru restaurování a nezapomíná uvést i společenské vlivy. Oproti tomu představuje nepřiliš lichotivě podobu současné praxe při čištění památek. V další části pak předkládá přehled předpokladů pro provedení kvalitního restaurátorského zásahu (čištění) a zaměřuje se na důležité otázky, které je nutné zodpovědně řešit. Na závěr se ještě krátce pozastavuje nad pojmem objektivitu.

Úvod

Čištění bezesporu patří v oboru restaurování k základním nástrojům restaurátora při obnově památek. Často bývá v celém procesu obnovy tím nejdůležitějším a nejvíce diskutovaným krokem. Čištění má, kromě jiného, zásadní vliv na vnímání památky a v tomto duchu nelze opomenout roli společnosti a vztahy s obecnými společenskými názory.

Úkolem čištění je odstranit z povrchu kamene nečistoty. To je velmi prosté tvrzení, které je ale poněkud zavádějící, pokud nedoplníme správnou definici nečistot. A v tom panuje dlouhodobě řada nejasností a rozdílných názorů, představovaných odborníky z nejrůznějších oborů, podílejících se na procesu obnovy. Od památkářů a restaurátorů přes technology a projektanty až po investory a vlastníky. Této problematice se částečně dotýká další kapitola tohoto příspěvku. Nicméně zatím stále platí velice jednoduchá, a troufám si tvrdit, že nepřekonaná definice nečistoty jako materiálu, který je na špatném místě.¹ Takové vymezení je totiž platné i v případě, že určitou část nečistot na povrchu potřebujeme ponechat, abychom neodstranili žádoucí patinu. V praxi proto mluvíme spíše o míře čištění s tím, že hranice mezi patinou a nežádoucím znečištěním jsou často otázkou subjektivního soudu.

Estetické versus technické hledisko

Na čištění se dá obecně nahlížet ze dvou základních pohledů. Prvním je hledisko estetické, které historicky hrálo nejdůležitější úlohu. A druhým je hledisko technické, které se skutečně začalo uplatňovat až v průběhu 20. století, kdy se začíná vymezovat obor „moderního“ restaurování. Zároveň se díky novým technologiím a technikám rozvíjí možnosti poznání materiální struktury památek a degradačních procesů.

Oba uvedené přístupy neexistují v praxi restaurování zcela odděleně, ale je důležité si uvědomovat jejich rozdílná východiska i cíle. Přitom hranice čištění jsou nastavené tak, že nesmí dojít k poškození rozpoznávaných hodnot památky. Nositelem nejdůležitějších hodnot v tomto případě bývá povrch.

Při restaurování by mělo být čištění nejdříve nazíráno z technické stránky. K úspěšnému čištění je zapotřebí důkladně poznat čištěný materiál i povahu nečistot, sestavit použitelné metody a určit jejich

„nastavení“. Zároveň by mělo dojít ke zkoušce čištění a kontrole, zda čištění splnilo vytyčené cíle (nejčastěji zlepšení paropropustnosti apod.). Esteticky podmíněné čištění je v tomto případě doplňkové a plynule navazuje. Čištění z estetických důvodů lze ale samozřejmě uplatnit i samostatně tam, kde není pro technické čištění důvod. Estetické požadavky také přibližují proces čištění k provádění retuší, do kterých mohou v interpretační rovině volně přecházet. Potom je čištění prováděno více lokálně.

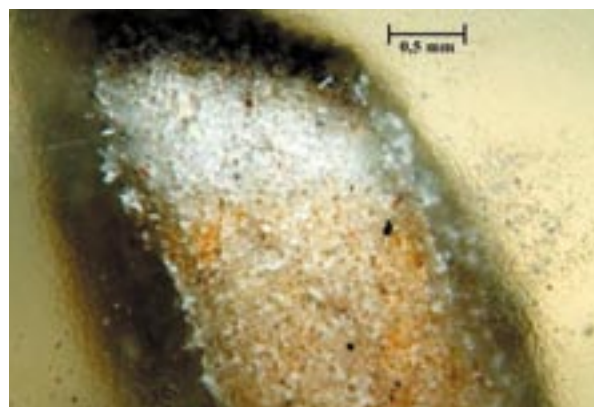
Vývoj v oboru restaurování

Důležité změny v přístupu k čištění památek přináší stále se prohlubující poznání materiálů, nečistot i způsobu jejich ukládání – distribuce, degradačních procesů apod. Nepřehlédnutelné argumenty přináší zejména poznávání mikrostruktury², měření vybraných parametrů, studium jejich vztahů³ atd. Na druhé straně se rozšiřuje nebo alespoň vylepšuje paleta použitelných nástrojů čištění. Velký důraz je kladen na minimalizaci poškození, selektivitu a kontrolovatelnost. U čistících metod se standardně objevují záznamy o nastavených parametrech – podrobné složení čistících látek, forma aplikace, koncentrace, doba působení (chemické čištění), nastavený tlak, typ a frakce abraziva, smáčení vodou (abrazivní čištění), vlnová délka, délka impulzu, frekvence (laserové čištění) apod.

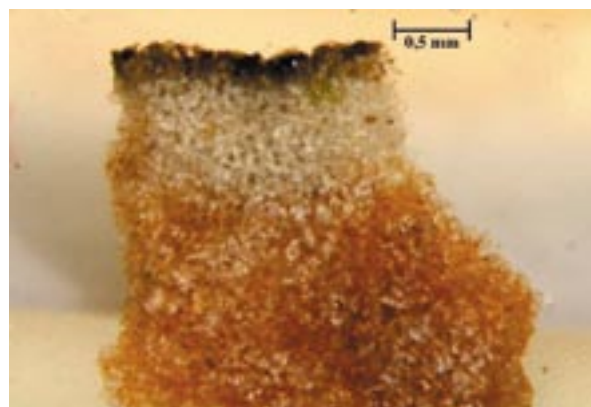
V neposlední řadě má na vývoj oboru velký vliv tlak ze strany majitelů a správců památek, potažmo investorů. Zvláště u větších projektů je nutné dopředu zajistit soutěžitelné podmínky. To znamená určit optimální čistící metody a jejich parametry včetně stanovení cílů. Na první pohled potřebná záležitost, která je ale v současné době téměř nesplnitelná a může znamenat velké potíže při realizaci. I za předpokladu velmi kvalitních podkladů pro čištění (podrobný interdisciplinární restaurátorský průzkum, vyhodnocení, zkoušky čištění, ověření účinnosti apod.) zůstává stále celá řada omezení, nevyřešených otázek a nejasností, které jsou zakleté například i v příslovečné jedinečnosti každého díla. Unikátnost památek spočívá i v tom, že kromě jiného místa, materiálu, času vzniku apod. mají i jinou historii (změny, opravy) – nelze na ně proto a priori aplikovat obecné poznatky. Subjektivní stránky čištění jsou navíc jen těžko přenositelné.

	východiska	cíle	nebezpečí, omezení
estetické	nečistoty jsou smyslově negativně vnímané	harmonický celek, výtvarný výraz, akcent	subjektivní interpretační rovina
technické	nečistoty negativně působí na památku (přímo, nepřímo)	odstranit či omezit negativní vliv nečistot na památku	nesmí narušit „hodnověrnost“ díla – např. patinu

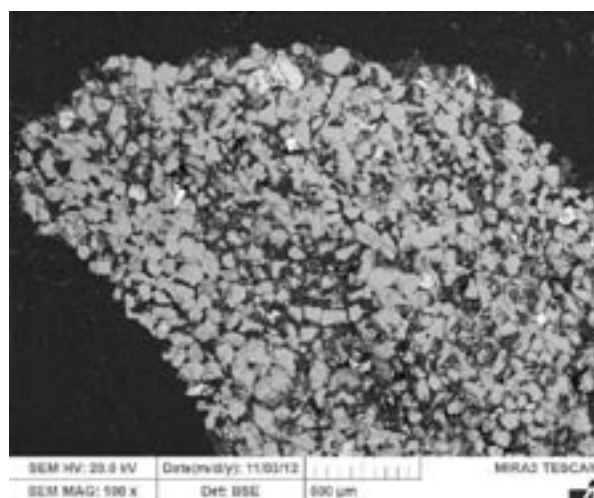
Na snímcích jsou vzorky křemičitého pískovce tzv. maletínského ze sochy sv. Víta z morového sloupu v Poličce odebrané z téměř totožného místa před a po očištění mikroabrazivní metodou. Tento příklad dobře ilustruje situaci, kdy se nečistoty ukládají i hluboko pod povrchem (200-300 µm). Zatímco makroskopicky bylo čištění účinné a provedené v dostatečné míře, pod mikroskopem (optický, elektronový) není rozdíl prakticky znatelný. | Převzato z P. Gläser, Mariánský (morový) sloup v Poličce, restaurátorský průzkum, 2012. Analýza vzorků a snímky K. Bayer, P. Lesniaková (FRUP 2012).

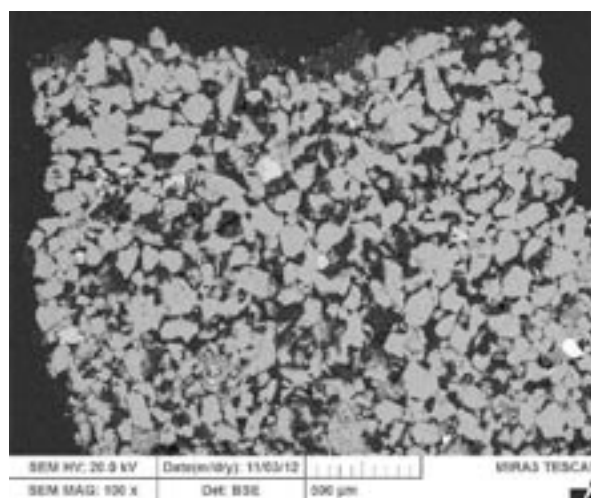
Vzorek horniny před čištěním v bílém dopadajícím světle

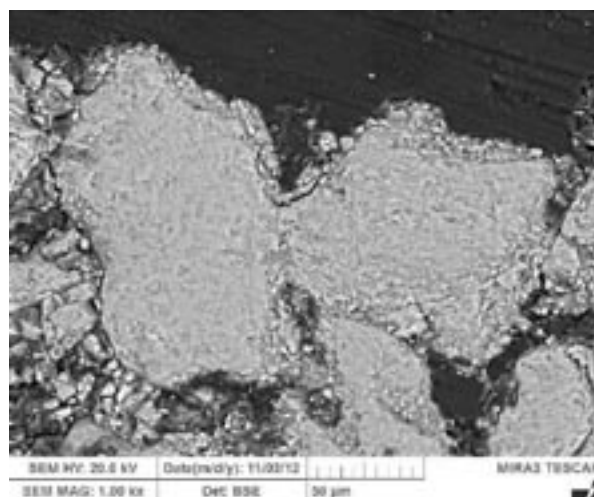
Vzorek horniny po očištění v bílém dopadajícím světle

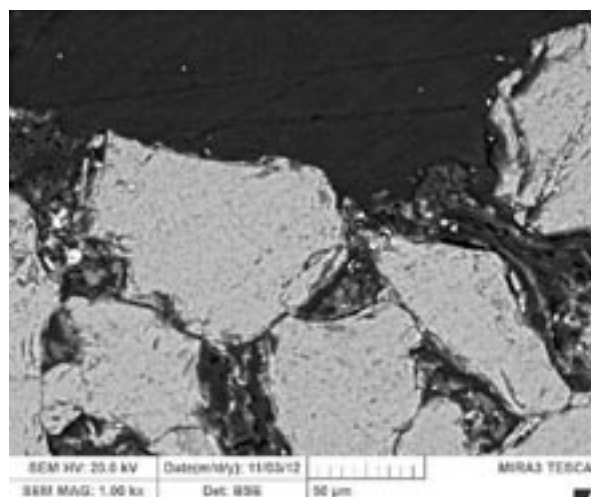
Vzorek před čištěním (SEM/BSE)

Vzorek po čištění (SEM/BSE)

Vzorek před čištěním, detail povrchu (SEM/BSE)

Vzorek po čištění, detail povrchu (SEM/BSE)

Obor restaurování se musí s takovými tlaky naučit vyrovnávat, ale nikoliv za cenu ztráty svých specifických vlastností jako je např. zajištění odpovídajících (klimatických a časových) podmínek, jistá míra subjektivit apod.

Současná praxe

Současná praxe restaurování a tedy i čištění je do značné míry poplatná výše popsanému vývoji. V současném systému zakázek, který uznává výlučně nejnižší nabídkové ceny, přestává být dostatek prostoru a možností pro kvalitní restaurátorský zásah a také pro odborně vzdělané restaurátory. Přitom paradoxně nároky na vzdělání restaurátorů postupem času nezpochybnitelně narůstají. Takové podmínky nutně vedou k podhodnocení restaurátorských prací, k nárůstu nekvalifikovaných sil a prací za hranicí restaurátorské etiky.

Čištění, které bývá provedené na základě technických požadavků, často nespěluje cíle takového přístupu a nedbá dokonce ani hranic čištění. Čistí se proto hlavně rychle a „účinně“. Příklady takového čištění, kdy dojde k přečištění povrchu či dokonce k jeho poškození, nacházíme víc než dost. To, co školený restaurátor či památkář vidí na první pohled, bohužel nedokáže běžná veřejnost rozeznat. Způsobená poškození se totiž většinou projeví až za nějaký čas.

Nežřídka se setkávám s případy, kdy je čištění, které by mělo být vedené technickými ohledy, do jisté míry vynechané. Často je to případ sádrovcových krust a silných tmavých filmů, které sice výrazně omezují „dýchání“ kamene a je nutné je odstraňovat či ztenčovat, ale na památce i přesto zůstávají a restaurátoři je pouze „přeretuší“. Čištění tak vůbec nespěluje svůj hlavní účel, o podobě zmíněných „retuší“ raději nemluvě.

Předpoklady pro kvalitní péči o památky – postuláty

Kvalitně provedené čištění začíná na úrovni restaurátorského průzkumu a příprava na něj by se měla stát jeho nedílnou součástí. To není nic nového, alespoň v evropském měřítku⁴, ale v našem prostředí je to stále spíše výjimka. Příprava čištění by měla probíhat v následujících fázích:

- 1) podrobný průzkum: použitý materiál, stav, druhy znečištění, míra znečištění, distribuce
- 2) zhodnocení možností čištění v návaznosti na podobu zásahu (změna odstínu, intenzita, vztah k okolí či doplňkům, vztah k prostředí apod.)
- 3) vytvoření zkušebních ploch (dostatečně velké a reprezentativní)
- 4) zkoumání vlivu čištění na vlastnosti čištěného materiálu

Přitom stále zůstává v platnosti tvrzení, že žádnou metodu čištění nelze paušálně označit za vhodnou. Na druhou stranu úspěch čištění do značné míry záleží na způsobu použití. V obecnější rovině je nutné zaměřit pozornost na studium témat jako jsou následující:

- povaha znečištění povrchu a interakce se substrátem (urychlení či působení dalšího poškození)
- studium povrchu a podpovrchových oblastí kamene (vytváření povrchu, vliv zpracování, degradace v povrchových oblastech, projevy alterace substrátu, sledování vybraných parametrů apod.)
- ukládání nečistot v závislosti na typu horniny
- vztah mikro a makrostruktury studovaných hornin (správná interpretace pozorovaných jevů)

Objektivita – diskutabilní ideál

Jak bylo uvedeno výše, hledání objektivních parametrů čištění včetně metod objektivního hodnocení je směr, kterým se bylo z mnoha důvodů nutné vydat. Zároveň z výše napsaného vyplývá, že je to v obecné rovině ne zcela splnitelný cíl. Jistá omezení představuje také zvolená metoda práce s jinak objektivně získanými poznatky.⁵ Objektivní hodnocení je možné uplatnit u technického čištění a to je ostatně další důvod k důslednému rozlišování estetického a technického hlediska čištění.

Závěrem

Abychom se mohli posunout dál, potřebujeme kvalitní interdisciplinární průzkumy, případové studie, pilotní projekty s garantovanou kvalitou, dlouhodobý monitoring realizací a zpětnou kontrolu kvality čištění. Velkým pomocníkem je nasazení nových technologií a techniky do vzdělávání, což se vzápětí promítá i do restaurátorské praxe. Stejně tak je ale potřeba zasadit nová zjištění do řádného kontextu.

Příspěvek vznikl za podpory programu Ministerstva kultury ČR „Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní kulturní identity (NAKI)“ v rámci řešení projektu č.: DF12P01OVV018 s názvem: „Podmínky a požadavky kompatibilní péče o porézní anorganické materiály“.

POZNÁMKY

- 1 | Science for Conservators, Vol. 2: Cleaning (Conservation Science Teaching Series), Routledge, 1992, ISBN: 9780415071659, s. 13, „...material which is in the wrong place“.
- 2 | T. G. Nijland, T. J. Wijffels, C. W. Dubelaar, J. A. Larbi, Laser cleaning of black weathered Obernkirchen sandstone, HERON, Vol. 54, 2009, No. 4, s. 291–304.
- 3 | M. Drdác, H. Hasníková, J. Valach, Complex comparative tests on historic stone. EUROMED 2012, s. 337–341.
- 4 | R. Snethlage, M. Pfanner, Leitfaden Steinkonservierung: Planung von Untersuchungen und Massnahmen zur Erhaltung von Denkmälern aus Naturstein, 4. přepr. a dopl. vydání, IRB Verlag, 2013.
- 5 | P. Kuneš, Jak si přírodovědci přivlastnili materiál a s ním málem i památky, ZPP, roč. 72, 2012, č. 6, str. 541–543. V. Nejedlý, Přírodní vědy v památkové péči: Otázky objektivního a subjektivního pohledem památkáře. Bulletin PPP PRO, Univerzita Pardubice, 2011.